

De empirie van de beproefde ervaring

In memoriam Willem Berger 1919-2007

Echtgenoot, pastor, priester, professor, psycholoog en bestuurder

Jacques Janssen*

Na een rijk en voltooid leven overleed op 12 december jongstleden professor dr. Willem Berger, emeritus hoogleraar Godsdienstpsychologie aan de Radboud Universiteit Nijmegen. De vele rollen die hij vervulde en die, geen van alle vanzelfsprekend, onlosmakelijk met elkaar verbonden waren, maken een persoonlijk verslag onvermijdelijk. Willem was een man uit één stuk, onontleedbaar. Hij beschikte over de vele en veelzijdige eigenschappen en vaardigheden die idealiter bij het bisschopsambt horen. Hij had er één te veel.

Willem werd in 1919 geboren in Utrecht als de oudste in een gezin dat later negen kinderen zou tellen. Zijn vader Bertus klom op van timmerman tot architect en het verhaal gaat dat hij tot ongenoegen van zijn echtgenote, Maria Haselaar, complete bouwtekeningen op het tafellaken schetste. Van wie Willem zijn pastorale begaafdheid erfde, weten wij niet. Ook zijn broer Herman, de Tilburgse emeritus hoogleraar systematische wijsbegeerte, tast in het duister. Willem gaf al vroeg, als leerling van het Haagse Aloysius college, blijk van een onafhankelijke geest. In de schoolkrant voerde hij een krachtig pleidooi voor het klassieke gymnasium en verzette hij zich tegen de introductie van vakken als wiskunde en natuurkunde. Ook na scherpe kritiek van leraren kwam hij niet op zijn standpunt terug, al kan ik me niet voorstellen dat hij het in zijn latere leven herhaald zou hebben. De vrucht van zijn recalcitrantie was een oefening in zelfstandigheid en ongehoorzaamheid: 'hier, sta ik, ik kan niet anders'. Het zou hem van pas komen.

Na zijn eindexamen gymnasium in 1938 volgde hij de priesteropleiding van het bisdom Haarlem te Warmond en op 3 juni 1944 werd hij tot priester gewijd. Op 4 juni droeg hij zijn eerste heilige mis op, geheel in stijl: met een mis van Perosi, het *Ave verum* van Mozart en het *Jubilate Deo* van Orlando di Lasso. Hij ging werken als kapelaan, vier jaar lang. Het eerste jaar viel samen met de hongerwinter, het tweede met de bevrijding. Die ervaringen hebben hem blijvend gevormd. Hij ontwikkelde grote belangstelling voor

---

* Prof. dr. J.A.P.J. Janssen is als hoogleraar Cultuur- en Godsdienstpsychologie verbonden aan de Faculteit der Sociale Wetenschappen van de Radboud Universiteit Nijmegen.

geschiedenis, de Nederlandse in het bijzonder. Zijn bisschop, monseigneur Huybers, bepaalde echter dat hij psychologie zou gaan studeren in Nijmegen, maar ook die opgelegde keuze sloot aan bij zijn interesses. De restauratie van Katholiek Nederland, die hij van nabij meemaakte, en de conflicten die toen al ontstonden, hadden zijn belangstelling gewekt voor de mens en zijn gedragingen. Een gedenkwaardig moment in Willems leven: voor één keer accordeerden zijn visie en die van zijn superieuren in volmaakte harmonie.

In Nijmegen studeerde hij bij Calon, Prick en Buytendijk. Calon, die zijn stages begeleid had in het Paedologisch Instituut en op de psychiatrische afdeling van het Canisius ziekenhuis, benoemde hem tot studentassistent, in die dagen een eerste stap in de richting van een wetenschappelijke carrière. Maar Willem is naast wetenschapper vooral pastor. Prof. Mr. W. J. A. J. Duynstee, om wie enkele jaren bij de visitatie van pater Tromp een interkerkelijke rel zou uitbreken, werd zijn rolmodel. In zijn eigen woorden: "hij is voor mij het levende voorbeeld geworden van pastorale psychotherapie en/of psychotherapeutische zielzorg". Dat hij hem ook in ander opzicht zou navolgen, kon hij toen nog niet bevroeden, maar de parallel lijkt gegeven Willems karakter en de tijd waarin hij leefde onvermijdelijk.

Na zijn studentassistentenschap liep Willem een extra stage in het psychiatrisch ziekenhuis St. Willibrord in Heiloo bij de psycholoog Jan Dijkhuis, de latere hoogleraar klinische psychologie te Leiden. Van hem leerde hij omgaan met zijn dubbelrol als priester en psycholoog en Dijksterhuis was zijn supervisor bij de toetreding tot het NIP. In 1954 vond het doctoraalexamen plaats.

Eenmaal afgestudeerd wist de bisschop niet goed wat hij aan moest met de kersverse priester-psycholoog. De recente rel rond Duynstee en Terruwe maakte het geven van psychologie-colleges op het seminarie niet wenselijk en toen Willem aangaf terug te willen keren naar het pastoraat greep de bisschop dat met beide handen aan. Willem was twee jaar lang actief als pastor in Overveen, nog steeds onder supervisie van Jan Dijkhuis. In die periode, zo schrijft hij, "heb ik ook Henriëtte ontmoet en met haar samen ben ik in 1956 aan een nieuwe periode in mijn leven begonnen". De priester Berger werd echtgenoot, voorlopig *sub rosa*.

Die nieuwe periode liep parallel met een aanstelling als R.K. pastor bij de toen pas opgerichte Dr. Henri van der Hoevenkliniek voor psychisch gestoorde misdadigers. Het werd een belangrijke leerschool waarin hij met name oog kreeg voor de religieuze psychopathologie. Zijn praktijkervaring werd verrijkt met de beschouwingen die de pasbenoemde hoogleraar Godsdienstpsychologie, Han Fortmann, in die tijd hield over de beschadigingen die het katholieke volksdeel had opgelopen door het geloof, bijvoorbeeld in zijn gedenkwaardige rede bij het 25-jarig bestaan van de Katholieke Centrale

Vereniging voor Geestelijke Volksgezondheid in 1955. Hij sprak er van het “verlies van symbolisch denken, het gebrek aan mystiek, en als gevolg daarvan een zeer diep wortelend gevoel van onzekerheid”. In zijn inaugurele rede als hoogleeraar op 1 maart 1957 formuleert hij het gemis positief in een pleidooi voor het herstel van de religieuze ervaring.

Bergers psychologische kwalificatie werd in de Van der Hoevenkliniek aanvankelijk als problematisch gezien omdat die zou kunnen leiden tot rolvervaging, maar het gevreesde nadeel keerde in een voordeel. Naast pastor van de patiënten werd Berger enige tijd later, omdat hij informeel reeds als zodanig functioneerde, als psycholoog belast met de zorg voor het personeel. Zijn veelzijdigheid begon vaste vorm te krijgen.

In 1963 begint weer een nieuwe periode als Han Fortmann hem uitnodigt naar Nijmegen te komen om een doctoraalopleiding voor praktische en pastorale theologie op te zetten. Ter voorbereiding wordt hij naar Amerika gestuurd en studeert bij Hiltner (Princeton), Menninger, Pruyser en Klink (Topeka) en Curran (Chicago). Willem rapporteert zijn ervaringen in het geschrift *Op weg naar empirische zielzorg*. In 1968 promoveert hij op een onderzoek naar de *Beoordeling van geschiktheid voor het priesterambt*. Zijn voorkeur voor een empirische benadering lag daarmee vast en zijn aanvankelijke alpha-preoccupatie raakte op de achtergrond, al was het maar uit spijt over een tekort aan bèta-kennis. De trots waarmee hij tot mij als pas afgestudeerde collega over zijn factoranalyses sprak, deed mij heimelijk vermoeden dat de mathematische psychologie niet zijn sterkste punt was. Maar ja, aan een boom zo volgeladen is kwantiteit bijzaak.

Eveneens in 1968 houdt hij zijn openbare les *Leren bijstaan van stervenden*. Wederom een ontmoeting van theorie en praktijk. Sinds die periode ging geen jaar voorbij waarin hij niet één of meer mensen bijstond tot aan hun dood en vervolgens hun nabestaanden bij de rouwverwerking. Na de dood van Fortmann (april 1970), bepaalde hij de wetenschappelijke agenda van de pastorale psychologie en al spoedig ook die van de godsdienstpsychologie, waarbij hij de laatste zag als fundament van de eerste. Er kwamen diverse proefschriften tot stand en zijn medewerkers Jan van der Lans, Frans Andriessen en Arnold Uleyn genieten nationale faam. Willem heeft gezag, er wordt naar hem geluisterd.

Onderwijl blijkt hij over een nog niet eerder geactiveerde gave te beschikken: die van bestuurder. In 1976 redt hij de Nijmeegse Pompekliniek van de ondergang. Bij de reorganisatie werden tientallen mensen ontslagen en de zorgzame therapeut ontpopt zich tot een verlichte maar daadkrachtige potentiaat. Voor zijn daadkracht werd hij benoemd tot officier in de orde van Oranje Nassau. Kort daarop werd hij voorzitter van de subfaculteit Psychologie van de KU te Nijmegen. In het verlengde daarvan werd wederom een beroep gedaan op zijn kwaliteiten als interim-bestuurder, nu door het Insti-

tuut voor Psychiatrie van het UMC St. Radboud. Het succes was nu minder, althans het applaus. Zeer voortvarend daarentegen loodste hij het KSGV (het Katholiek Studiecentrum voor Geestelijke Volksgezondheid), de opvolger van de eerder genoemde Centrale Vereniging, door het gesecculariseerde water van katholiek Nederland. Het is primair aan hem en Louis ter Steeg, die kort na hem overleed, te danken dat het KSGV de roerige tijden doorstond en inmiddels floreert. Het ging Berger om de relatie tussen religie en psychologie, tussen religie en gezondheid, zaken waarvoor zijn grote voorbeelden Fortmann en Buytendijk op de bres hadden gestaan. Hij heeft er, naar een woord dat hij graag gebruikte, het vuur voor uit zijn sloffen gelopen.

In Willems publicaties wordt de empirie niet gedragen door experimenteel of via *survey* verworven data maar door de ervaring, of zoals hijzelf zo vaak zei: "beproefde ervaring". Dat impliceerde bovendien dat zijn wetenschappelijke en zijn persoonlijke leven samenvloeiden. Het gaf zijn werk een subjectieve, maar ook een doorleefde inslag. Hij wist waarover hij sprak. De samenhang die hij beschreef bestond niet uit correlatie-coëfficiënten maar uit aan den lijve ervaren, in de praktijk getoetste verbanden. Dat maakte zijn publicaties lezenswaard en dat was ook de reden waarom hij een groot gehoor ongemeen kon boeien. Ik noem slechts zijn diesrede *De ziel verkocht en teruggewonnen*. Ze vormt het *Leitmotiv* van zijn leven en werken. Het ging hem om het zieleheil, waarbij de ziel zowel in religieuze als psychologische zin in het geding is.

Maar omdat werk en leven bij hem samengingen, was het steeds weer balanceren op het scherpst van de snede. Al in zijn jonge jaren was hij er een meester in geworden, maar tenslotte torste hij meer rollen dan hij dragen kon. Als pastor, priester, psycholoog, professor en bestuurder was hij een volmaakt jongleur. In de rol van echtgenoot overschatte hij zichzelf. In de zomer van 1981 nodigde hij me tussen de middag uit voor een korte wandeling in de omgeving van het psychologisch laboratorium. Dat was hoogst ongebruikelijk. Bij voorkeur wandelde hij met Henriëtte in het Goffertpark en tijdens werkuren kwam hij zijn kamer niet af, al was hij tot in de verre omgeving aanwezig door zijn bulderende lach. Vanwaar die wandeling? Hij sprak in voor mij cryptische bewoordingen: ik wist minder dan hij dacht dat ik wist. Hij had het erover dat men het martelaarschap niet moet zoeken. Ik beaamde dat en ging met een gerust hart op vakantie. Daar werd ik opgeschrikt door een interview van Willem en Henriëtte in *De Tijd*. Het bevatte geen nieuws voor wie hen kende, maar het stond nu gedrukt. Ze vertelden er over hun 25-jarige relatie: om eerlijk te zijn, zich niet langer te verstoppen, om de hypocrisie te doorbreken. "Ik wil weer discussie en daarom steek ik mijn nek uit", zo luidde de kop van Ton Oostveens gedenkwaardige artikel. Willem wilde de wereld veranderen. Met de Pompekliniek was het hem ge-

lukt, dan moest het met de Roomse kerk toch ook kunnen. Hij vergiste zich en eigenlijk wist hij dat tevoren, althans dat leid ik af uit zijn opmerking tijdens ons gesprek die zomer. Hij trok de consequentie, droeg zijn kruis en pree de Heer. Veelzeggend is een tekst van Nicolaj Gogol die geborduurd staat op een applicatie die tot het laatst boven zijn bed hing en die opgedragen was aan Willem en Henriëtte. Ik citeer: "Groot is de Heer die ons wijsheid schenkt. En waardoor schenkt hij ons wijsheid? Juist door de nood die wij willen ontvluchten en waarvoor wij ons willen verbergen. Lijden en kommer zijn ons deel, juist opdat wij die levenservaringen zullen opdoen die wij niet uit boeken kunnen verkrijgen". Willem werd tot een keuze gedwongen tussen priesterschap en huwelijk. Hij koos voor het laatste en werd gelicied door bisschop Zwartkruis. Tot zijn grote verdriet mocht hij niet meer voorgaan in de eucharistie. Het offer van Willem en Henriëtte werd al snel geridiculiseerd en sinds jaren praat niemand er meer over. Wat bleef is de hypocrisie, de mateloze roomse hypocrisie. Maar Willem had zijn ziel teruggewonnen.

Spoedig hierna, in 1984, ging hij met emeritaat. Van zijn vele vaardigheden bleven die van echtgenoot en pastor. Zijn bestuurlijke scherpste had hij achter zich gelaten, maar vele jaren zou hij nog actief zijn als pastor-therapeut aan de Westerkerk in Amsterdam, daartoe uitgenodigd door zijn leerling en vriend Nico ter Linden. Tot op hoge leeftijd was hij velen tot heil. Toen zijn gezondheid te wensen overliet en de ziekte van Alzheimer hem overviel, bleef tenslotte zijn charmante en altijd vriendelijke persoonlijkheid. Het bijzondere van Willem was dat hij iedereen die hem bezocht het gevoel gaf bijzonder te zijn. Hij tilde de mensen boven zichzelf uit. Tot op het laatst.

Bronnen:

Berger, W.J. (1988),

Wandelen over een terrein vol voetangels en klemmen, in: Heeswijk, A. van (red.), *Is psychologie nou eigenlijk leuk?* Maastricht: Psycho-Medisch Streekcentrum "Vijverdal", 34-47.

Weseman, P.,

Willem Berger 1919-2007, *Trouw*, 16 januari 2008.